

ODMEVI NA...

Estetika: filozofija lepega ali filozofija umetnosti?

Aleš
Erjavec

V 2. letošnji številki *Sodobnosti* se je Matjaž Potrč lotil vprašanja estetike pri nas. V svojem članku *Umetnost, ideologija in filozofija* je tako »obdelal« (v dobesednem in prenesenem pomenu) dva avtorja oziroma dve deli: Franceta Vebra (in njegovo *Estetiko*) ter mene (in mojo *Ideologijo in umetnost modernizma*).

Polemike so nevhvaležno delo, še posebej, kadar se v njih oglašiš kot avtor. Če odgovoriš, pomeni, da moraš dodatno razlagati svoja stališča, kar spet pomeni, da že sprva nisi bil dovolj jasen; če molčiš, lahko pomeni, da si tako vzvišen, da ti nič ne more do živega. Ne eno in ne drugo ni prijetno.

Sam se bom raje lotil nečesa tretjega, kajti to je navsezadnje tisto, kar se mi pri vsem skupaj zdi pomembno. To ne zadeva moje knjige, marveč različno pojmovanje estetike pri meni in pri Matjažu Potrču. Hkrati zadeva to tudi širše razumevanje filozofije, in to ne katerekoli, marveč filozofije pri nas, v Sloveniji.

Če pričnem s filozofijo. Poenostavljeno rečeno (in to se je dobro pokazalo v razpravah na posvetu o družboslovju, ki je bila v Ljubljani letos januarja) gre za različna in izključujoča se pojmovanja filozofije. Tudi v »mlajši« (ali pa je sedaj to že srednja) generacija slovenskih filozofov prihaja do medsebojnega izključevanja, kjer drug drugega razgllašamo za ne-, -, nekaj. Če so včasih ta izključevanja (ali le ločevanja) potekala po razmejitvah heideggerjanec/ne-heideggerjanec, marksist/ne-marksist itd. itd., se je sedaj končno pojavilo »fundamentalistično« razlikovanje na filozofa in ne-filozofa.

V filozofiji spominja Slovenija na njeno geografijo: tako kot imamo gore in morje, ravninski svet in gričevje, kot imamo celinsko in alpsko in sredozemsko podnebje in kot imamo granit in apnenec kot tudi peščenjake in skrilavce, imamo tudi v filozofiji eksistencialiste, lacanovce, postmarksiste, analitične filozofe, logične pozitiviste, estetike (takšne in drugačne), pa še kakšnega tomista in marksista, da o teozofih in drugih sploh ne govorim. Vendar so doslej ta razlikovanja, kolikor jih je bilo potrebno artikulirati (saj vemo, da so te označbe predvsem šolske), potekale znotraj polja filozofije ali širšega družboslovja. Obstajal je namreč konsenz, da so to legitimne usmeritve znotraj filozofije ter družboslovja razumljenega kot teorije. Res so se posamezne smeri izključevale ali hodile druga mimo druge (in drug

mimo drugega so na cesti hodili tudi filozofi), nikdar doslej pa se jim ni zanikala legitimnost filozofičnosti. Kajti prav za filozofičnost gre: politična filozofija ali filozofija »političnega«, kot se temu danes pogosteje reče, ni »prava« filozofija, a vseeno ji nihče (najbrž) ne bo odrekal elementov filozofičnosti, tj. samorefleksivnega filozofičnega razmisleka o sebi sami ter navezave na zahodno filozofsko tradicijo. Isto velja tudi za precejšen del druge teorije, na primer literarne, saj se kakšen Dušan Pirjevec ni posebej razglašal za filozofa, pa je to najbržda vseeno bil. Ti izrazi so, kot rečeno, le približni in provizorični ter imajo le orientacijsko vrednost.

Matjaž Potrč pa nasprotno prvič – vsaj kolikor je meni znano – v slovenski filozofiji trdi, da marsikaj, kar si lasti ime filozofije, to ni.

Vsakdo ima rad koga in nobenega razloga ni, da ne bi Potrč imel rad analitične filozofije, napačno je le to – ali pa morda predvsem to – da to filozofijo razglašaja za najpravilnejšo. Potrču morda seveda tudi delam krivico; morda je racionalno jedro njegovih tovrstnih izjav pač v tem, da od filozofije zahteva nekakšno teoretsko koherentnost, nekakšno sistemskost, pač v pomenu, v katerem smo določene filozofije ali »filozofeme« poznali v preteklosti, tj. od kakšnih dveh desetletij nazaj. S koncem šestdesetih let pa je v filozofiji nastopila nekakšna zmeda: ukvarjaš se s Foucaultom (ki se ni imel za filozofa), s psihoanalizo, s semiotiko – in se imaš hkrati za filozofa. Tako je povsod po svetu in najbrž ni nič hudega, če je tako tudi pri nas. V čemer bi dal Potrču prav – kolikor bi to trdil – bi bilo v tem pogledu le to, da je pri nas *marksizem* s svojim »interdisciplinarnim« pristopom, v katerega je bilo vključeno vse od filozofije do obramboslovja, povzročil precejšno zmedo ter da sedaj (med drugimi) tudi filozofija išče svojo pravo podobo, tako svoje bistvo rekoč. Hkrati pa je tudi treba povedati, da je tudi marksistična filozofija (pa naj ji rečemo marksizem, ortodokсни marksizem, post- ali neo-marksizem ali kritična teorija) pomemben del filozofije, ki ga ne moremo kar tako vreči čez krov in ohraniti le logiko, spoznavno teorijo (epistemologijo) ter zgodovino filozofije.

Kot pravi Richard Rorty, ameriški filozof, je »demarkacija filozofije od znanosti postala možna s pojmovanjem, da je jedro filozofije ‚teorija spoznanja‘«. (*Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford 1980, str. 132.) Ta tema, spoznavanje namreč, pa je ravno tema številnih Potrčevih novejših spisov, ki se ukvarjajo s problemom zaznavanja, ki ga opravljajo t. i. »organizmi«. Od tod je najbrž tudi razumljiva privlačnost, ki jo čuti do Vebrove, psihološko zasnovane teorije (in tudi estetike).

A o Vebro nekoliko več kasneje. Vrnimo se k slovenski filozofiji. Kot rečeno, obstaja v Sloveniji množstvo smeri, ki bi jih bil glede na njihovo raznovrstnost, včasih pa tudi kvaliteto, vesel tudi dosti številnejši narod. Kar se na nesrečo s slovensko filozofijo dogaja, (in seveda ne le z njo) je, da živi v majhnem prostoru, kjer je manj pristransko vrednotenje tujega (in svojega) dela težko in obstaja zato intelektualni »trg« le v deformirani obliki. Izhod, ki se meni zdi glede tega najustreznejši, je pač poskus prodora na tuje »trge«, se pravi vključevanje v širši jugoslovanski in predvsem tuji intelektualni in s tem filozofski prostor. V tem prostoru nato nekoliko – ali pa tudi predvsem – preverjamo vrednost svojega dela. V tem primeru tudi kmalu spoznamo, da si pod filozofijo, pa tudi pod estetiko v različnih kulturnih okoljih predstavljajo zelo različne stvari in tako morda lažje pristanejo na relativnost teh dveh oznak.

Obstaja tudi druga možnost, čeprav ta prve povsem na izključuje.

V tem drugem primeru izhajamo predvsem iz sebe ali vsaj iz sebe na tisti stopnji svojega razvoja, na kateri smo presodili, da se od drugih nimamo več kaj pomembnega naučiti. V tem primeru se pričnemo referirati le nase. Tako Matjaž Potrč v svoji zadnji knjigi, *Jezik, misel in predmet* (DZS, Ljubljana 1988), ugotavlja, da je s slovensko filozofsko literaturo nekaj narobe, da je namreč pretežno usmerjena v informacijo. »Če pogledamo filozofsko literaturo, ki nastaja v Sloveniji, je v bistvu in pretežno sestavljena ravno tako. Naš avtor (takšen avtor sem bil pogosto tudi sam – op. A. E.) vzame kakega praviloma tujega avtorja in se ga trudi prikazati v najboljšem primeru z dostavkom lastnega kritičnega stališča na koncu. Ta pristop lahko razberemo že iz same oblike filozofskih spisov. V glavnem gre za navedbe, citate ter za njihovo bolj ali manj uspešno komentiranje. Doslej sem tudi jaz marsikaj napisal ravno v stilu te tradicije, nato pa sem se pred leti zavedel, da s tem nekaj ni povsem v redu. Bilo mi je zadosti velikih imen. Nenadoma mi je postalo kristalno jasno, da Descartes in drugi veliki filozofske tradicije niso pisali in razmišljali tako; v nekem članku v reviji *Sodobnost* sem zato napisal, da bi bil čas opreti se na lastno glavo. (...) Kaj sem dosegel s tem, ko sem se oprl na lastno glavo? Prepričan sem, da sem način, kako pišem filozofsko knjigo, usmeril v docela nove, pa tudi edino ustrezne vode. V Sloveniji nihče ne bo več mogel mimo tega koraka. Če bo še naprej pisal po starem, ne bo v koraku s časom. Končno bodo morali filozofi zares razvijati svojo misel ne glede na avtoriteto.« (Str. 256 in 257.)

Prvi način, da se sedaj jaz sam ne bi opiral na avtoriteto (in bil tako tudi »v koraku s časom«), bi seveda bil, da se ne bi opiral na avtoriteto Matjaža Potrča ter bi še naprej navajal »navedbe« in »citate« (kar bom seveda tudi počel, če se mi bo to zdelo potrebno, kot bom tudi na tej osnovi presojal vrednost strokovnih spisov). A šalo na stran. Vredneje se je držati Lina Veljaka, ko pravi, da spada »med principe filozofske kritike (...) tudi zahteva, da se kritizirana pozicija prikaže v najboljši varianti ter da se oporeka ravno tej najboljši varianti«. Morda bi se tega načela morali držati tudi tisti, ki hočejo biti filozofi (čeprav ne le oni), še posebej tisti izmed njih, ki se primerjajo z Descartesom?

Kakorkoli že, je treba Matjaža Potrča najprej opozoriti na preprosto dejstvo, da je takšen »docela nov« način v pisanju filozofije uporabil ne le Descartes, pač pa že tudi sam France Veber, in to v ravno isti *Estetiki*, napisani leta 1925. Podobnih poskusov je danes v svetu več, saj obstaja na primer v Poznańu cela šola učencev (ki jih seveda vodi učitelj) Jiříja Kmíte, ki s precejšnjim odporom gledajo na filozofe, ki »morajo« uporabljati citate in reference. Najbrž je odveč dodati, da Kmitove knjige ne vsebujejo nikakršnih nevedb, včasih pa tudi nikakršne literature. A vseeno je ta metoda v filozofiji obrobna; še vedno v glavnem velja, da je (med drugim) znak resnega filozofskega dela tudi opiranje na tuje avtorje in njihova dela. Če že zaradi drugega ne, zato, da prikazemo svoje poznavanje obravnavane tematike ter se s tem hkrati izognemo vnovičnemu odkrivanju starodavnih in že davno rešenih vprašanj. V tem pogledu se filozofija ne razlikuje ne od psihologije in ne od fizike.

Vsega tega ne pripovedujem zato, da bi se iz Potrča norčeval, marveč zato, ker ga takšna zastavitev filozofije vodi ravno do stališč, ki se mi zdijo vredna in potrebna kritike. Brž ko namreč razglasimo eno filozofijo za najboljšo, brž ko izgubimo tisti filozofski (Descartesov) metodični dvom,

izgubimo tudi samokritičnost ter nato zelo avtoritativno solimo pamet vsem okoli sebe. Brž ko ne čutimo več potrebe po poznavanju drugih filozofij ter vmeščanju svoje lastne (ali njenih zasnutkov ali delov ali česarkoli filozofskega že) v njihovo mrežo, pademo v miselno regresijo. In seveda, brž ko menimo, da lahko s svojega avtoritativnega osnovnega izhodišča zlahka presojava druga področja stvarnosti – umetnosti na primer – stopimo v še eno past, ki se ji banalno reče dogmatika.

Nekomu, ki verjame, da je edinole izdelan filozofski sistem z vsemi ustreznimi panogami resnična filozofija, ne bomo seveda nikdar dokazali, da je samostojna estetika, npr. medvojnega francoskega kova kakšnega E. Souriauja ali de Manovska dekonstrukcija ali navsezadnje Lacan, filozofija. Kratko in malo ne obstaja skupni imenovalac med nama.

To je tudi problem, ki ga srečava s Potrčem, ko govoriva o estetiki. Zanj je namreč, vsaj zdi se tako, »prava« estetika na primer *Estetika* Franceta Vebra. O njej ter o estetiki piše: »Obstaja v filozofiji osebna veda, ki ji pravimo *estetika*«, ki je »zlasti *filozofska* disciplina. Sedaj, ko smo jo toliko časa pustili, da nas ne obremenjuje, s tem mislim kakšnega pol stoletja, vsaj v Sloveniji, bi bil zadnji čas, da se *vprašamo, kaj je sploh estetika kot filozofska panoga*.

Da bi odgovorili na takšno vprašanje, se moram spomniti najboljšega, kar v Sloveniji v estetiki imamo, to pa je knjiga z naslovom *Estetika* izpod peresa Franceta Vebra (1925).« (*Sodobnost*, št. 2, 1989, str. 214.)

S Potrčem se seveda strinjam, da je Vebrova *Estetika* najbrž res »najboljše«, kar v Sloveniji v estetiki premoremo – a kaj potem? Estetika, ki jo je napisal Veber (in je o njej večkrat govoril in pisal predvsem Frane Jerman), je zvrst estetike, ki je povsem akademska filozofska estetika, ki tako rekoč ne potrebuje umetnosti. Ker je estetika, s katero se ukvarjam sam, prav estetika, ki se hoče nenehno referirati na umetnost, je pač jasno, da gre za *dva različna koncepta* estetike, ki ju v pretežni meri združuje le naziv. Vebrova estetika je nadalje estetika kot filozofija *lepega* – pač v skladu s tradicijo tedanje filozofije. Da je temu tako, potrjuje sam Veber, ko piše: (...) »ni treba misliti samo na tako zvano umetnost, ki je ekskluzivnega značaja in tangira samo majhen del celokupnega človeštva. (...) zlikor se (...) ona (=estetika bavi) s svojim predmetom, torej z lepoto ali grdoto (...)« (F. Veber, *Estetika*, Slovenska matica, Ljubljana 1985, str. 30.) Sam razumem estetiko kot filozofijo *umetnosti*.

Seveda je tudi »lepo« legitimni predmet estetike. Toda katere in kakšne? Tiste, ki je panoga filozofije, ki skuša zajeti totaliteto, celoto bivajočega. Takšna estetika ni možna zunaj filozofije, ki bi ne bila sistem. Brez teh predpostavk ne more neodvisno razložiti bivajočega ali njegovega dela (lepega), saj mora biti tak del nekje ali z nečim utemeljen kot tak (kot lep). Takšna estetika je metafizična estetika. *Takšna* estetika kot panoga filozofije tudi ne more obravnavati na primer avantgardne umetnosti – in je doslej tudi ni. In to ne velja le za avantgardno umetnost, marveč kar za večji del sodobne umetnosti 20. stoletja. Zato ni naključno, da Potrč ne govori o renesančni ali antični kot tudi ne o klasicistični, romantični ipd., kaj šele o moderni, modernistični, postmodernistični ali avantgardni umetnosti. Te imajo svoje zakonitosti, svoje vrednostne kánone in so postale »umetnost« včasih dosti kasneje od časa svojega nastanka in družbene vmestitve, podobno kot so se tudi ti kánoni pogosto oblikovali s precejšnjim časovnim zamikom. Potrč govori nasprotno o »sliki, simfoniji, kipu, drami,

zgradbi» (*Sodobnost*, str. 210) »kar tako«. Zanimiv primer, ki ga izpostavlja, je inkovski kip, za katerega nam zatrjuje, da je »dokaz, da nam družbena vpetost umetnosti pogosto nič ne pomaga pri oceni umetnosti, vsaj oceni tistega, kar je bistveno za umetnost« (*isto*, str. 213). Ta klasični argument predmoderne estetike zlahka problematiziramo z mnogo sodobnejšim primerom. Tako v nekaterih afriških deželah ne vedo kaj storiti s kipi in sličnimi izdelki, saj z vmeščenostjo v muzeje ali galerije izgubijo svojo prvotno mitsko, religiozno, *socialno* konotacijo: za njihove prvobitne uporabnike postanejo povsem brez uporabe in pomena. Njihova funkcija zanje ni estetska, marveč v prvi meri socialna; estetska je za nas. Če nam velja za bistvo umetnosti *lepota* ali kaj podobnega, ima Potrč seveda prav; če nam gre nasprotno za celoto umetnosti, se moti.

Mislím, da šele razlaga estetike kot filozofije umetnosti omogoča produktivno analizo umetnosti ter njenega odnosa do drugih plati stvarnosti. Z estetiko v Vebovem ali Potrčevem smislu si ob takšni zahtevi ne moremo pomagati. S tem seveda nočem reči, da je drugačna estetika ali da je *Estetika* brez vrednosti daleč od tega. Povsem legitimno in tudi potrebno je filozofsko ukvarjati se z njima. Opozorím naj le, da je ravno takšna estetika temu izrazu oblikovala njegov akademski, prazni, od umetnosti odtrgani pomen, zaradi česar je tudi bila estetika pri nas tako dolgo hudo nepopularna veda. Takšna estetika nima kaj povedati o konkretni umetnosti, pač pa zna mnogo povedati o umetnosti »nasploh«, o lepem, o popolnosti, pa še o čem podobnem. S tem se uvršča med estetike, ki so ločene od umetnosti in so res le filozofije lepega. Ob tem, da ne zna dosti povedati o konkretni umetnosti, te umetnosti pogosto tudi dosti ne pozna. Gaston Bachelard govori o filozofih, ki govorijo o znanosti, pa je sploh ne poznajo. Nekaj podobnega pogosto velja za filozofe, ki govorijo o umetnosti. V nasprotnem primeru ne bi moglo priti do tega, da je nekdo v Ljubljani leta 1986 na kongresu o historičnih umetniških avantgardah z začetka tega stoletja govoril o Francetu Vebru kot »avantgardistu«. – Vsekakor pa to je nedvomna »avantgardistična« gesta!

O Vebru, o estetiki pri nas in o podobnem smo govorili lansko leto na posvetu *Estetika na Slovenskem*, ki je bil prvi tovrstni posvet pri nas v »kakšnega pol stoletja«. Tam – kot drugje – sem tudi sam sumarično povedal, kaj je zame estetika. O teh vprašanjih bi tedaj lahko kaj povedal tudi Potrč – če bi tja prišel. Če bi bil prišel, bi bili o tem nato brali v *Sodobnosti*, kjer je predvsem v lanski 10. in 11. številki izšla vrsta razprav s tega posveta. Sicer pa si Potrč to še vedno lahko prebere.

Prebere si seveda še enkrat lahko tudi mojo knjigo. Sam o njej nisem govoril, saj to ne more biti moja naloga. To je naloga in predvsem pravica kritika – seveda, če govori o knjigi.

Ker o knjigi nisem govoril, sem si navsezadnje vzel pravico do tega zapisa. Tudi zato, ker moja knjiga *ni estetika* niti ne govori o njej, marveč le o tem, kar napoveduje njen naslov.